Wykłady z przedmiotu *SUROWCE MINERALNE*

dla studentów WIMiC AGH (kierunki: *Technologia Chemiczna i Ceramika*) w roku akademickim 2013/2014

Autor: prof. dr hab. inż. Piotr Wyszomirski

SUROWCE MINERALNE

Wykład 1

Autor: prof. dr hab. inż. Piotr Wyszomirski

REGULAMIN ZAJĘĆ

1.Udział studentów we wszystkich zajęciach laboratoryjnych jest obowiązkowy.

- ✓ Każda nieobecność na zajęciach laboratoryjnych powinna być usprawiedliwiona. Podstawą jej usprawiedliwienia jest świadectwo lekarskie. Nieprzekraczalny termin usprawiedliwienia – dwa tygodnie.
- ✓ W przypadku usprawiedliwionej nieobecności na więcej niż trzech zajęciach laboratoryjnych o sposobie odrobienia zaległości i uzyskania zaliczenia decyduje wykładowca przedmiotu.
- ✓ Nieusprawiedliwiona nieobecność na pisemnym sprawdzianie wiadomości jest równoznaczna z uzyskaniem oceny niedostatecznej bez możliwości jej poprawy. W przypadku usprawiedliwionej nieobecności student jest zobowiązany do odrobienia zaległości w trybie uzgodnionym z prowadzącym zajęcia.
- ✓ Ocenę niedostateczną (2,0) ze sprawdzianu uzyskują też osoby, które postępują w sposób nieetyczny (np. poprzez *ściąganie*). To samo dotyczy egzaminu pisemnego z przedmiotu *Surowce mineralne.*

2.Student może dokonać zamiany grupy laboratoryjnej na początku semestru. Warunkiem jest zaproponowanie na opuszczane miejsce osoby z grupy, do której zamierza przejść.

3. Podstawą uzyskania zaliczenia jest systematyczna praca studenta w czasie trwania semestru i pozytywne jej efekty (obecność na zajęciach laboratoryjnych, oceny uzyskiwane na tych zajęciach i sprawdzianach).

4. Zaliczenia zajęć laboratoryjnych dokonuje osoba prowadząca te zajęcia.

5. Studentów obowiązuje dbałość o sprzęt i materiały niezbędne do prowadzenia zajęć laboratoryjnych (skrypty i podręczniki, eksponaty surowców mineralnych, preparaty mikroskopowe, mikroskopy i inne). Stwierdzone i dowiedzione uchybienia w tym zakresie będą naprawiane lub uzupełniane na koszt studenta.

6. Egzamin z przedmiotu *Surowce mineralne jest* przeprowadzany w formie pisemnej. W tym czasie należy udzielić obszernych odpowiedzi na 5 pytań z zakresu tematyki wykładów i zajęć laboratoryjnych. Czas trwania egzaminu – 90 minut.

7. Przed przystąpieniem do egzaminu pisemnego student jest zobowiązany do wpisania się na listę osób zdających w określonym terminie. Student może zrezygnować z przystąpienia do egzaminu pisemnego w terminie najpóźniej do trzech dni przed jego przeprowadzeniem. O tym fakcie należy powiadomić egzaminatora. Nie spełnienie tego warunku powoduje utratę terminu egzaminu.

PODRĘCZNIKI

LITERATURA PODSTAWOWA:

- P.WYSZOMIRSKI, K.GALOS – SUROWCE MINERALNE I CHEMICZNE PRZEMYSŁU CERAMICZNEGO. UCZELNIANE WYDAWNICTWA NAUKOWO-DYDAKTYCZNE AGH. KRAKÓW 2007.

LITERATURA UZUPEŁNIAJĄCA:

- A.BOLEWSKI, M.BUDKIEWICZ, P.WYSZOMIRSKI – SUROWCE CERAMICZNE. WYDAWNICTWA GEOLOGICZNE. WARSZAWA 1991.
- A.MANECKI, M.MUSZYŃSKI (red.) – PRZEWODNIK DO PETRO-GRAFII. UCZELNIANE WYDAWNICTWA NAUKOWO-DYDAKTYCZNE AGH. KRAKÓW 2007.
- A.POLAŃSKI – GEOCHEMIA I SUROWCE MINERALNE. WYDAWNICTWA GEOLOGICZNE. WARSZAWA 1974.
- INTERNET

PODSTAWOWE DEFINICJE

MINERAŁ **– rodzima faza krystaliczna powstała w wyniku procesów geologicznych lub kosmologicznych i stanowiąca składnik skorupy ziemskiej.**

Nie objęte powyższą definicją składniki Ziemi i innych ciał kosmicznych, tj. bezpostaciowe ciała stałe, ciekłe i gazowe, nazywamy *substancjami mineralnymi*.

CIAŁO KRYSTALICZNE **to ciało jednorodne i anizotropowe pod względem co najmniej jednej właściwości.**

KRYSZTAŁ **to takie ciało krystaliczne, które wykazuje prawidłową, wielościenną postać zewnętrzną samorzutnie wykształconą.**

SKAŁA **– rodzimy utwór wielomineralny, rzadziej monomineralny, powstały w wyniku działania procesów geologicznych lub – szerzej – kosmologicznych i stanowiący geologicznie wyodrębnioną jednostkę strukturalną skorupy ziemskiej.**

Piotr Wyszomirski

PODSTAWOWE DEFINICJE (c.d.)

Minerały i skały przydatne do technicznego wykorzystania określa się jako *MINERAŁY I SKAŁY UŻYTECZNE* lub *KOPALINY UŻYTECZNE* (w skrócie *KOPALINY*).

ZŁOŻE KOPALINY (w skrócie *ZŁOŻE*) jest to takie naturalne nagromadzenie minerałów, skał oraz innych substancji stałych, gazowych i ciekłych, których wydobywanie może przynieść korzyść gospodarczą.

Eksploatacja złóż to zadanie górnictwa, którego produkt – *UROBEK* (*NIESORT*) *GÓRNICZY* w większości przypadków nie nadaje się do bezpośredniego wykorzystania. Na ogół jest on przerabiany w *zakładach przeróbki kopalin.*

Finalnymi produktami zakładów przeróbki kopalin są *SUROWCE MINERALNE.*

Piotr Wyszomirski

G. Agricola (1494-1555) – *DE RE METALLICA*

Z zagadnieniem surowców mineralnych związane są też mineralne surowce odpadowe.

Pochodzą one z:

- **górnictwa i przeróbki kopalin,**
- **elektrowni, elektrociepłowni i ciepłowni (głównie popioły lotne, desulfogipsy),**
- **hutnictwa żelaza i metali nieżelaznych (m.in. żużle wielkopiecowe i stalownicze),**
- **przemysłu chemicznego (np. fosfogipsy).**

Piotr Wyszomirski

Kryształy o skrajnie dużej wielkości (Metz 1964; *fide* Rösler 1984)

Minerał	Wielkość [cm]	Masa	Miejsce występowania	Geneza
Diament (Cullinan)	≈ 9	3025,75 ct ≈ 605 g	Kop. Premier Kimberley, RPA	roztwory pomagmowe w kimberlicie
Siarka	14x13x4		Cianciana, Sycylia, Włochy	osadowa
Piryt	50		Crysa k/Xánthe, Macedonia	pneumatolityczna
Halit	≈100		Allertal, Niemcy; Detroit, USA	osadowa
Fluoryt	200		dystrykt Petaca, Nowy Meksyk, USA	pegmatytowa
Spinel		26,8 kg	Amity, Orange Co., Nowy York, USA	metamorficzna
Kwarc		70 t	Kazachstan	pegmatytowa
Kalcyt	600x200		Eskifjord, Islandia	pomagmowa (pustki w bazaltach)
Dolomit	15		Trepča, Serbia	hydrotermalna
Baryt		45 kg	Dufton, Westmorland, Anglia	hydrotermalna

Piotr Wyszomirski

Kryształy o skrajnie dużej wielkości (Metz 1964; *fide* Rösler 1984) (c.d.)

Minerał	Wielkość [cm]	Masa	Miejsce występowania	Geneza
Gips	800x300		Kop. Braden, El Teniente, Chile	hydrotermalna
Cyrkon		7 kg	Brundell, Ontario, Kanada	Pegmatytowa
Topaz		270 kg	Minas Geras, Brazylia	pegmatytowa
Muskowit	300x230x990		Pruddy Mines, Ontario, Kanada	pegmatytowa
Biotyt	700		Evje, Norwegia	pegmatytowa
K-skaleń	100		Moss, Norwegia	pegmatytowa

Piotr Wyszomirski

W przeciwieństwie do tego kryształy o skrajnie małej wielkości są reprezentowane przez minerały ilaste. Wśród nich wyróżniają się minerały grupy smektytu (np. montmorillonit), których ziarna niejednokrotnie mają wielkość submikroskopową, a nawet nanometryczną.

Piotr Wyszomirski

Nazwy minerałów pochodzą najczęściej od:

- ✓nazwy złoża/stanowiska, w którym minerał odkryto,
- ✓nazwiska odkrywcy lub znanej osobistości,
- ✓składu chemicznego,
- ✓słów z różnych języków (głównie greckiego i łacińskiego) przez aluzję do kształtu, pokroju, cech fizycznych, optycznych, czy chemicznych (barwa, połysk, łupliwość, reakcja w płomieniu dmuchawki itp.).

W niektórych przypadkach geneza nazw minerałów nie jest w pełni jasna.

Piotr Wyszomirski

Geneza nazw minerałów; przykłady:

• **diament C: od *gr. adamas* – niepokonany, niezniszczalny, przez aluzję do wyjątkowej twardości,**

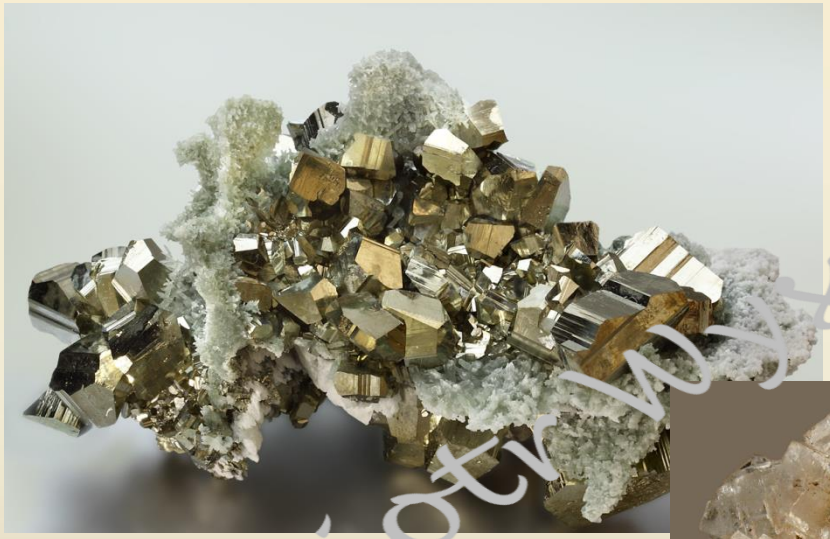

• **piryt FeS_2: od *gr. pyr* – ogień, przez aluzję do powstawania iskier po uderzeniu stalą,**

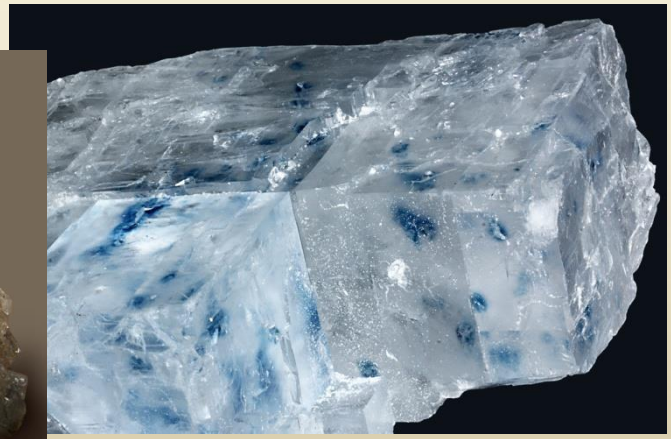

•**halit NaCl: od *gr. hals* – sól,**

Piotr Wyszomirski

Geneza nazw minerałów; przykłady:

- kalcyt $CaCO_3$:
  od *łac. calx* – wapno,

- dolomit $CaMg(CO_3)_2$:
  od nazwiska francuskiego mineraloga D.Dolomieu,

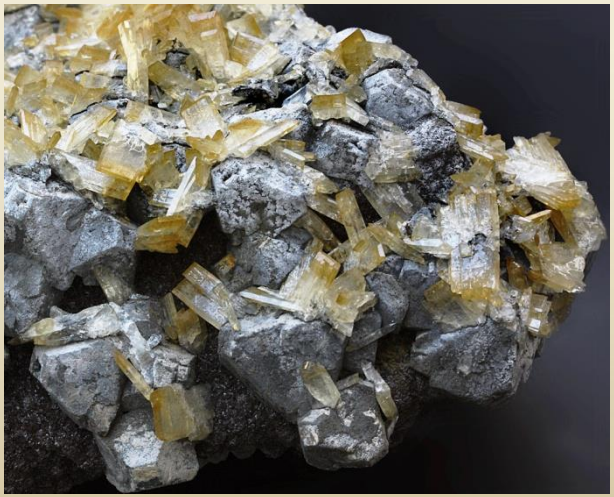

- baryt $BaSO_4$ od *gr. barys* –
  ciężki, przez aluzję do wysokiej gęstości,

Piotr Wyszomirski

Geneza nazw minerałów; przykłady:

gips $CaSO_4 \cdot 2H_2O$:
od *gr. gypsos* – gips,
przez aluzję do podstawowego zastosowania,

• muskowit:
od *łac. vitrum muscoviticum*
– szkło moskiewskie,

• biotyt:
od nazwiska francuskiego fizyka i chemika J.B.Biota,

Piotr Wyszomirski

Geneza nazw minerałów; przykłady:

• **kaolinit:**
od *chin. Kao-Ling*
– nazwy wzgórz,
gdzie występują złoża kaolinu,

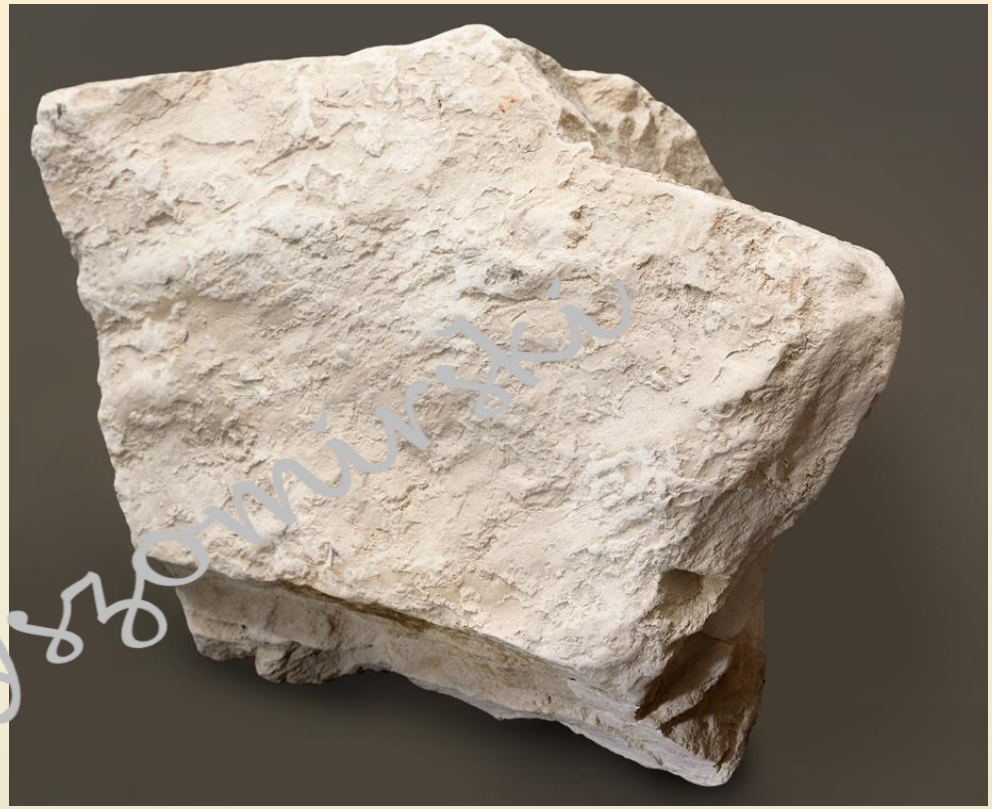

• **illit:**
od typowej lokalizacji
w stanie Illinois (USA),

• **montmorillonit:**
od miejscowości
Montmorillon (Francja),

Piotr Wyszomirski

Geneza nazw minerałów; przykłady:

- **kwarc SiO_2:**
  przypuszczalnie od starosaksońskiego *Quererzgänge*
  – żyły białej skały płonnej, skośnie przecinającej kruszce.

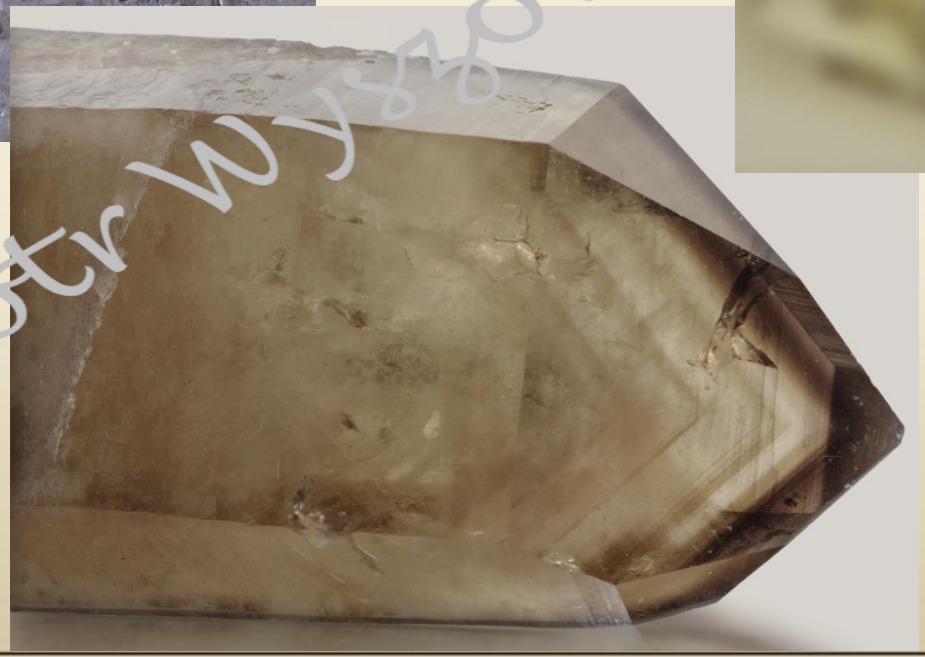

Piotr Wyszomirski

Nieodłączną cechą stanu krystalicznego jest **symetria**. Pod tym pojęciem rozumiemy prawidłowe powtarzanie się w przestrzeni pewnego motywu według określonego przepisu. W przypadku kryształu takim motywem może być atom lub grupa atomów, gdy bierzemy pod uwagę jego sieć krystaliczną, bądź też element jego postaci zewnętrznej, np. ściana.

Piotr Wyszomirski

Proste elementy symetrii są reprezentowane przez:

- **Oś symetrii (L)** to kierunek w czasie obrotu wokół którego następuje powtórzenie identycznych elementów powierzchni kryształu.

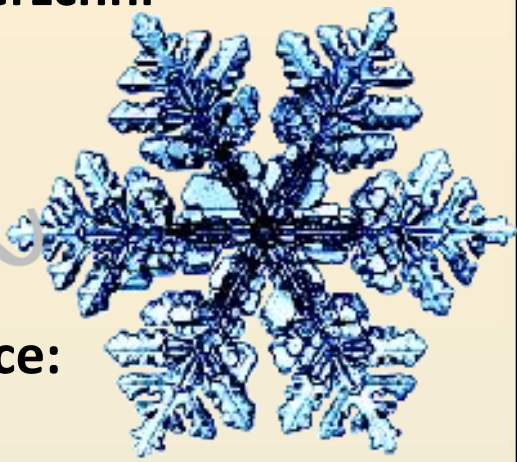

$n = 360^o/\alpha$

$\alpha = 360^o, 180^o, 120^o, 90^o, 60^o$

a więc n przyjmuje wartości równe 1, 2, 3, 4, 6

Wynikające stąd oznaczenie osi symetrii jest następujące:

L^1, L^2, L^3, L^4 i L^6

- **Środek symetrii (C)** (inaczej centrum symetrii) to punkt położony wewnątrz kryształu, który łączy na przeciwległych końcach identyczne elementy kryształu znajdujące się w jednakowej od niego odległości.

- **Płaszczyzna symetrii (P wzgl. π)** dzieli kryształ na dwie jednakowe części mające się względem siebie jak przedmiot i jego odbicie w lustrze.

Piotr Wyszomirski

Wyróżnia się ponadto złożone elementy symetrii. Ich przykładem może być oś zwierciadlana (L_s).

Oś symetrii, która łączy różne elementy powierzchni kryształu (np. naroże ze środkiem przeciwległej ściany) to oś polarna (L_p).

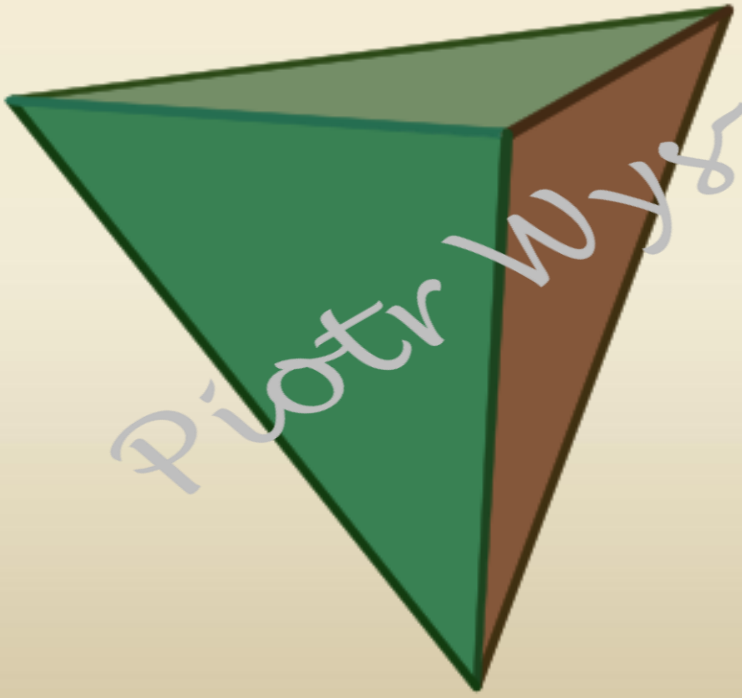

Piotr Wyszomirski

Oś polarna występuje np. w czworościanie (inaczej: w tetraedrze)

PODSTAWOWE PRAWA KRYSTALOGRAFICZNE

✓**Zasada paralelizmu (*prawo sieciowe*):**

Każdej ścianie kryształu odpowiada zbiór równoległych do niej płaszczyzn sieciowych, a każdej krawędzi – zbiór równoległych prostych sieciowych.

✓**Prawo stałości kątów (Niels Stensen vel Nicolaus Stenius, 1669):**

Analogiczne ściany różnych osobników krystalicznych tego samego minerału tworzą ze sobą zawsze jednakowe kąty.

✓**Prawo wymierności wskaźników (René Juste Haüy, 1789):**

Wskaźniki wszystkich ścian kryształu są liczbami wymiernymi, całkowitymi i prostymi.

Piotr Wyszomirski

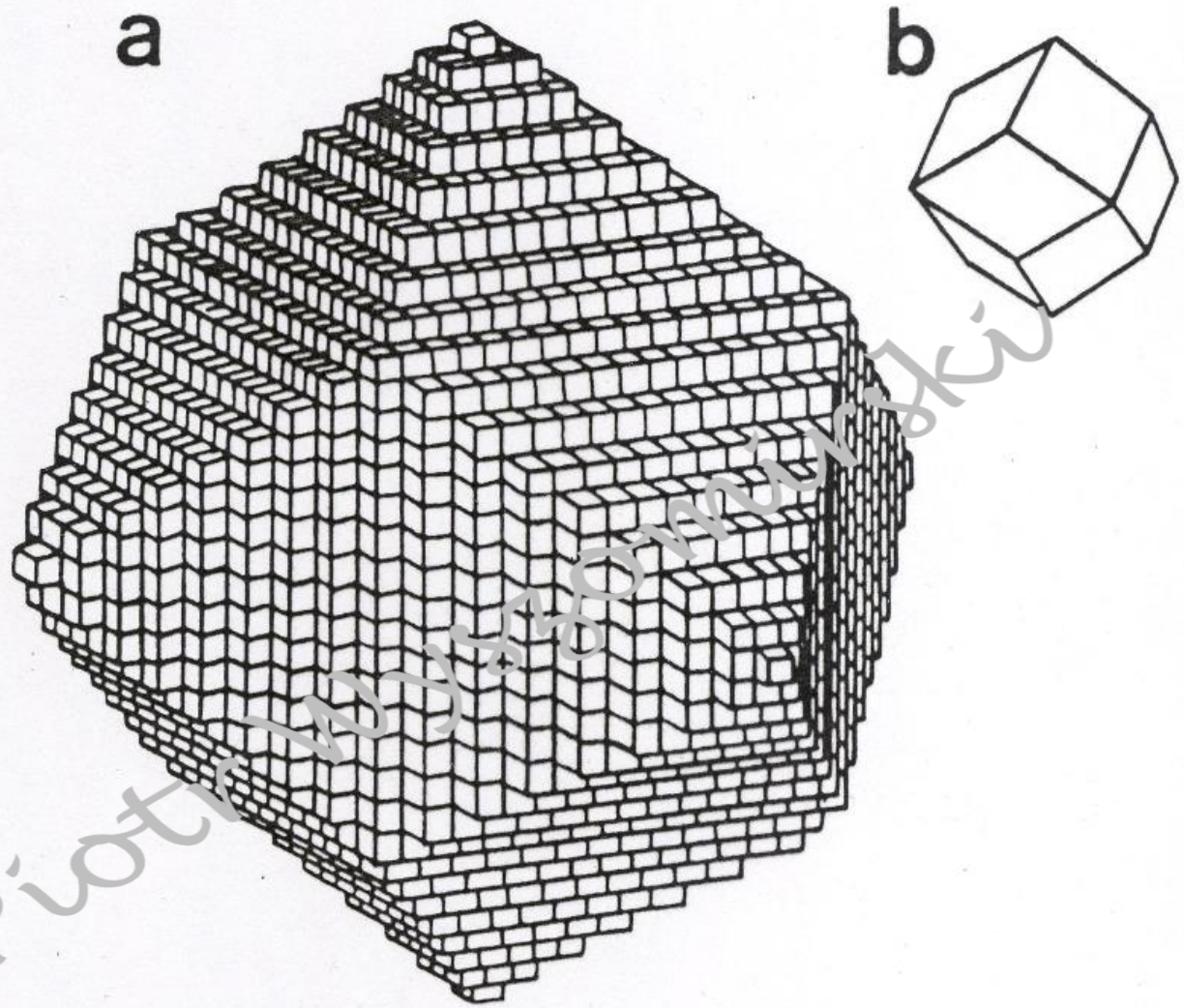

Powstanie bryły dwunastościanu rombowego (a), typowej dla wielu kryształów granatu (b), z dużej ilości sześciennych komórek elementarnych (wg Haüy'ego)

Piotr Wyszomirski

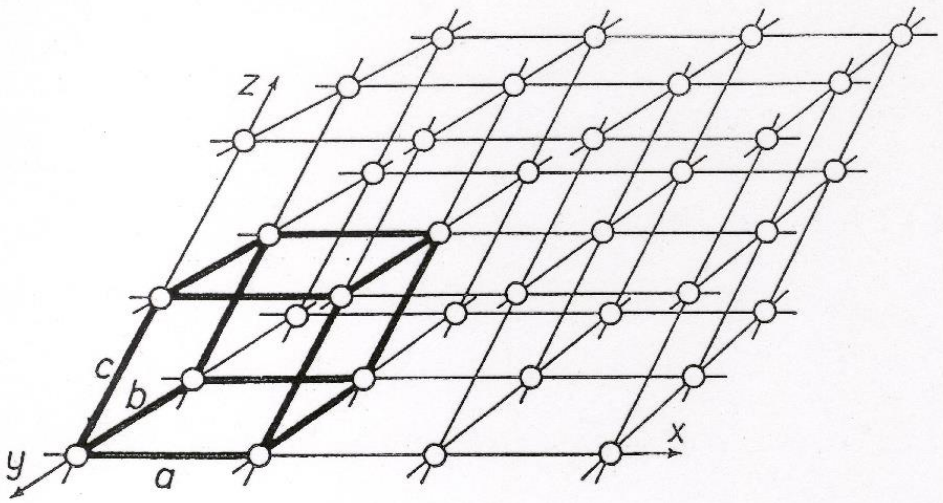

Sieć przestrzenna ciał krystalicznych

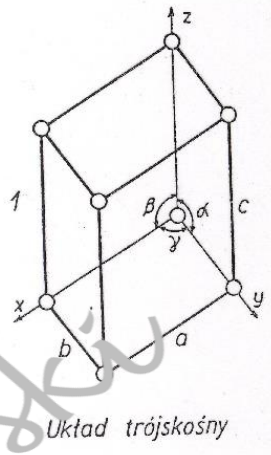

Układ trójskośny

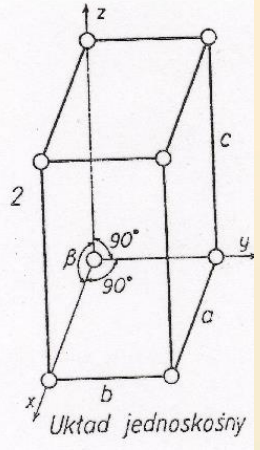

Układ jednoskośny

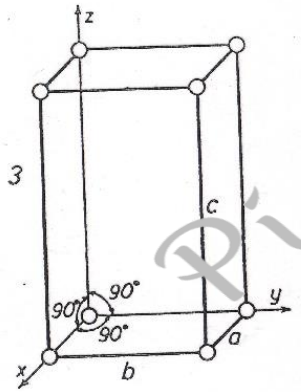

Układ rombowy

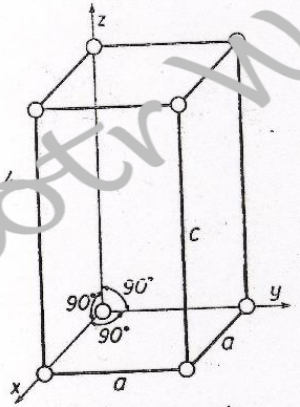

Układ tetragonalny

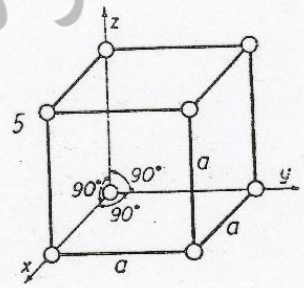

Układ regularny

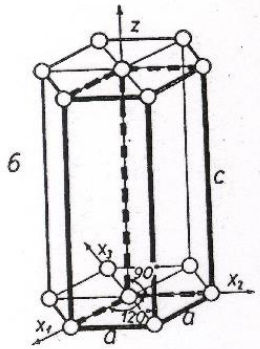

Układ heksagonalny

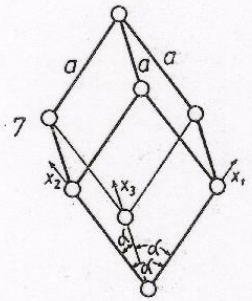

Układ trygonalny

Siedem zasadniczych kształtów komórki elementarnej

Piotr Wyszomirski

Układ krystalograficzny grupuje kryształy o pewnych wspólnych cechach symetrii geometrycznej

Charakterystyka układów krystalograficznych

Układ krystalograficzny	Stosunki kątowe i osiowe		Symetria minimum	Symetria maksimum
	Kąty międzyosiowe	Parametry ściany jednostkowej		
Trójskośny	$\alpha \neq \beta \neq \gamma \neq 90°$	$a \neq b \neq c$	L^1 lub C	C
Jednoskośny	$\alpha = \gamma = 90° \neq \beta$	$a \neq b \neq c$	L^2 lub P	$L^2 + P + C$
Rombowy	$\alpha = \beta = \gamma = 90°$	$a \neq b \neq c$	$3L^2$ lub $L^2 + 2P$	$3L^2 + 3P + C$
Tetragonalny	$\alpha = \beta = \gamma = 90°$	$a = b \neq c$	L^4 lub L_s^4	$L^4(L_s^4) + 4L^2 + 5P + C$
Trygonalny	$\alpha_1 = \alpha_2 = \alpha_3 = 90°$ $\gamma = 120°$	$a_1 = a_2 = a_3 \neq c$	L^3 lub L_s^6	$L_s^6(L^3) + 3L^2 + 4P + C$
(Romboedryczny)	$\alpha_1 = \alpha_2 = \alpha_3 \neq 90°$	$a = b = c$		
Heksagonalny	$\alpha_1 = \alpha_2 = \alpha_3 = 90°$ $\gamma = 120°$	$a_1 = a_2 = a_3 \neq c$	L^6 (L^3 lub L_s^6)*	$L^6 + 6L^2 + 7P + C$
Regularny	$\alpha = \beta = \gamma = 90°$	$a = b = c$	$4L^3$ lub $4L_s^6$	$3L^4 + 4L_s^6 + 6L^2 + 9P + C$

* Do układu heksagonalnego zalicza się najczęściej także dwie klasy o symetrii trójkrotnej.

Piotr Wyszomirski

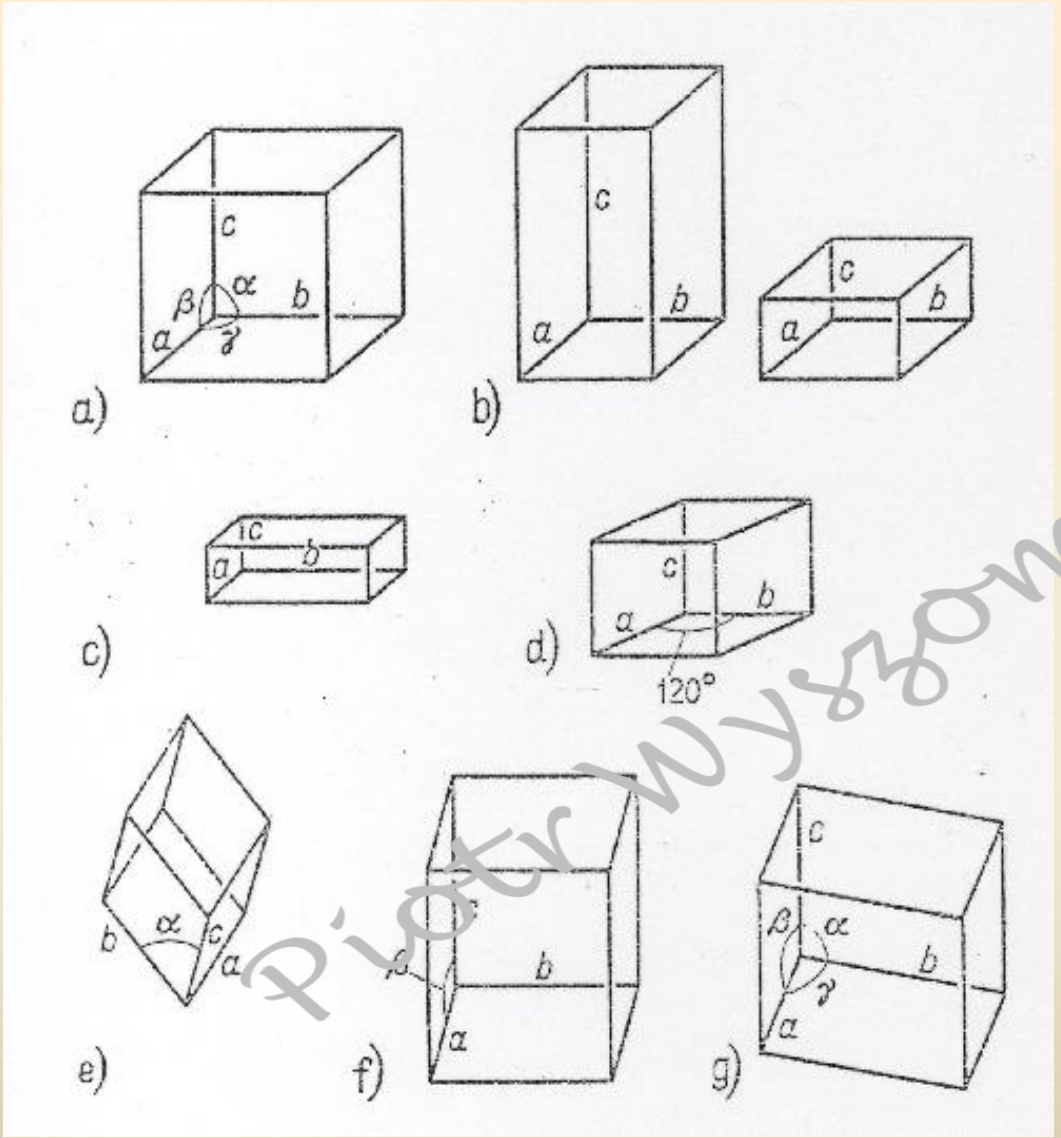

Rys. 2.10 (a) Komórka regularna: $a=b=c$, $\alpha=\beta=\gamma=90°$. (b) Komórka tetragonalna: $a=b\neq c$, $\alpha=\beta=\gamma=90°$. (c) Komórka rombowa: $a\neq b\neq c$, $\alpha=\beta=\gamma=90°$. (d) Komórka heksagonalna: $a=b\neq c$, $\alpha=\beta=90°$, $\gamma=120°$ (jak na rys. 2.9). (e) Komórka romboedryczna: $a=b=c$, $\alpha=\beta=\gamma\neq 90°$. (f) Komórka jednoskośna: $a\neq b\neq c$, $\alpha=\gamma=90°$, $\beta>90°$. (g) Komórka trójskośna: $a\neq b\neq c$, $\alpha\neq\beta\neq\gamma$

Piotr Wyszomirski

Postacie krystalograficzne

Kryształy ograniczone ścianami jednoznacznymi stanowią postać prostą. W wyniku kombinacji dwóch lub więcej postaci prostych powstaje postać złożona.

Postać prosta jest to zespół ścian symetrycznie równoważnych, tzn. dających się przeprowadzić jedna w drugą działaniem elementów symetrii tworzących daną grupę punktową.

Dominująca postać prosta nadaje kryształowi charakterystyczny wygląd zewnętrzny, zwany jego pokrojem. Przykładowo, silnie rozwinięte ściany słupów amfiboli i apatytu nadają tym minerałom pokrój słupkowy lub igiełkowy.

Piotr Wyszomirski

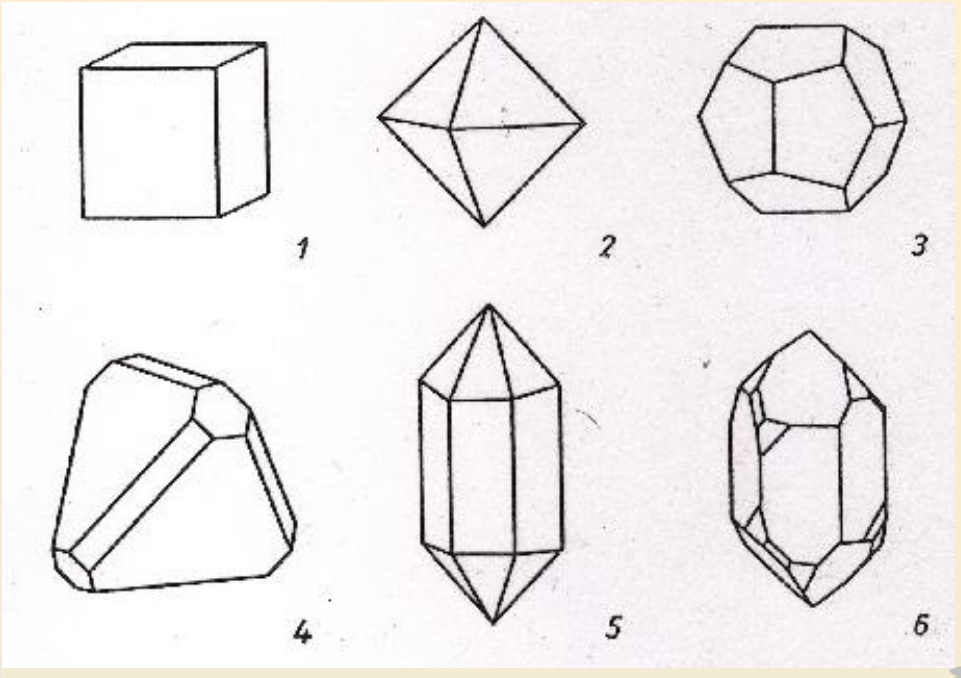

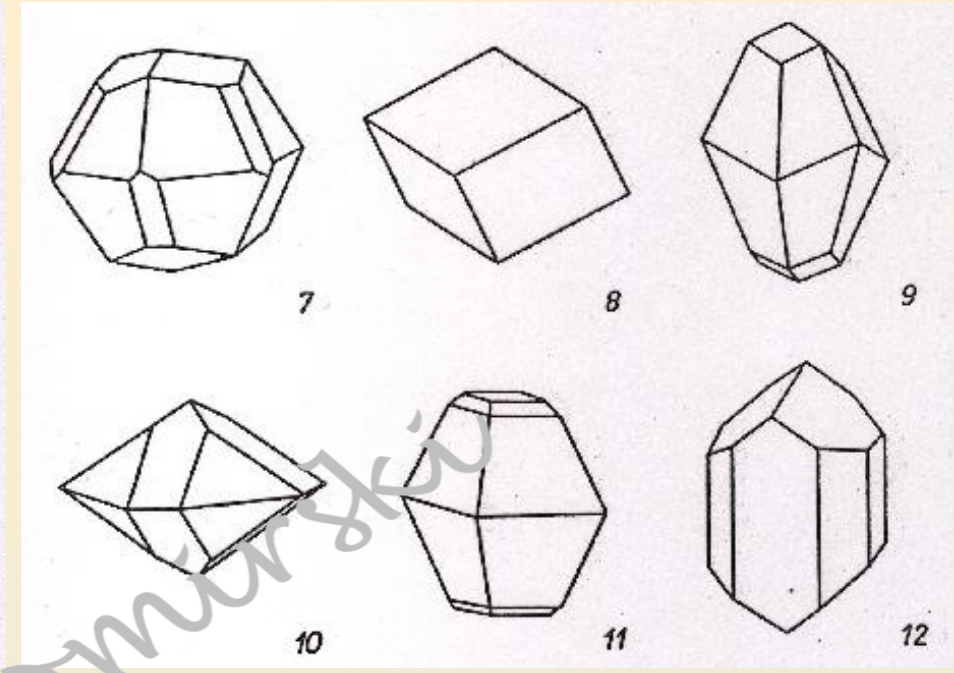

Postacie geometryczne kryształów kilku pospolitych minerałów

1 — halit, NaCl (układ regularny), *2* — magnetyt, Fe_3O_4 (układ regularny), *3* — piryt, FeS_2 (układ regularny), *4* — sfaleryt, ZnS (układ regularny), *5*, *6* — kwarc, SiO_2 (układ trygonalny), *7* — hematyt, Fe_2O_3 (układ trygonalny), *8*, *9* — kalcyt, $CaCO_3$ (układ trygonalny), *10* — rutyl, TiO_2 (układ tetragonalny), *11* — siarka, S (układ rombowy), *12* — diopsyd, $CaMgSi_2O_6$ (układ jednoskośny)

Piotr Wyszomirski

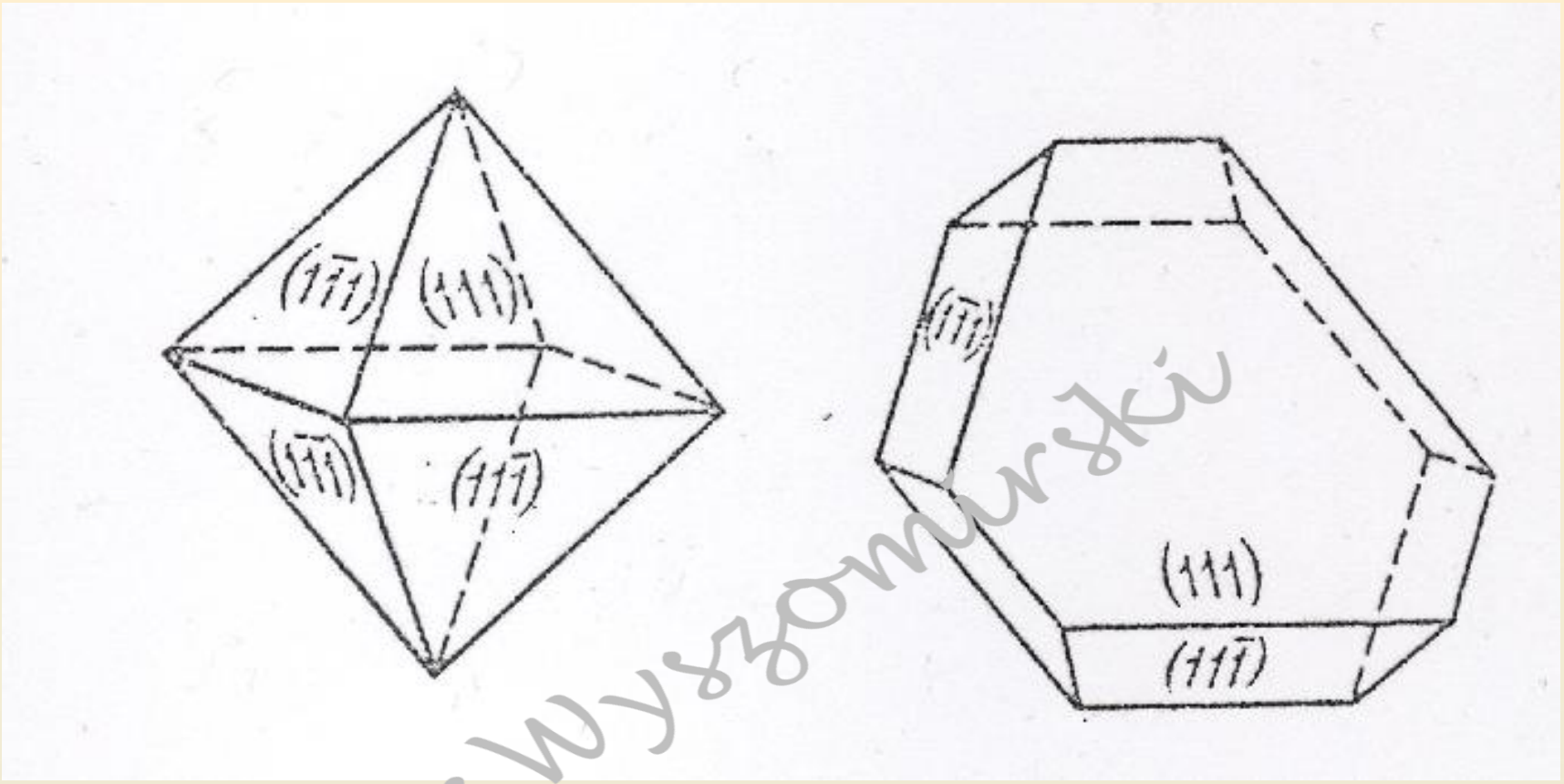

Piotr Wyszomirski

Dwa ośmiościany ograniczone ścianami należącymi do postaci {111}:

- **jednakowo wykształconymi,**
- **różnie wykształconymi.**

Projekcja kryształów

- **Konsekwencją prawa stałości kątów jest specyficzny sposób przedstawiania kryształów na płaszczyźnie. Polega on wykonaniu rzutu kulistego, który następnie zostaje przekształcony w projekcję stereograficzną lub – rzadziej - gnomoniczną.**

- **Na podstawie prawidłowo wykonanej projekcji i dysponując odpowiednią siatką projekcyjną (siatka Wulfa) można odczytać wartości kątów pomiędzy dowolnymi ścianami kryształów. To zaś definiuje jednoznacznie dany kryształ.**

Piotr Wyszomirski

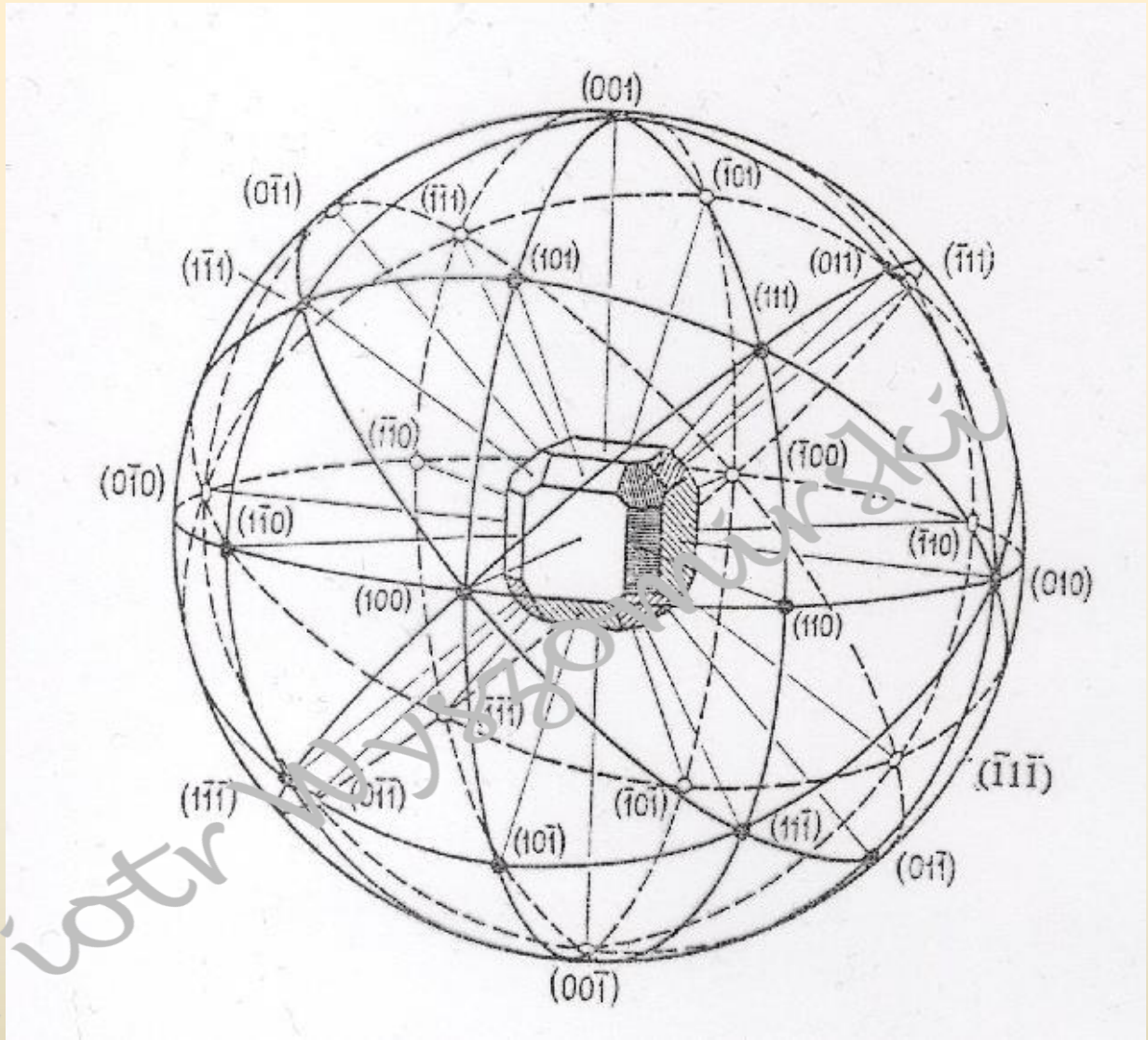

Rzut kulisty (sferyczny) kryształu stanowiącego postać złożoną z sześcianu, ośmiościanu i dwunastościanu rombowego.

Piotr Wyszomirski

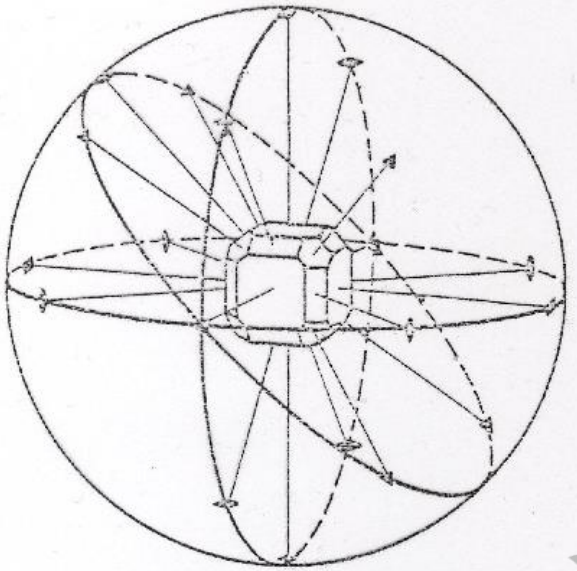

Niektóre elementy symetrii kryształu stanowiącego postać złożoną z sześcianu, ośmiościanu i dwunastościanu rombowego, widoczne na jego rzucie kulistym.

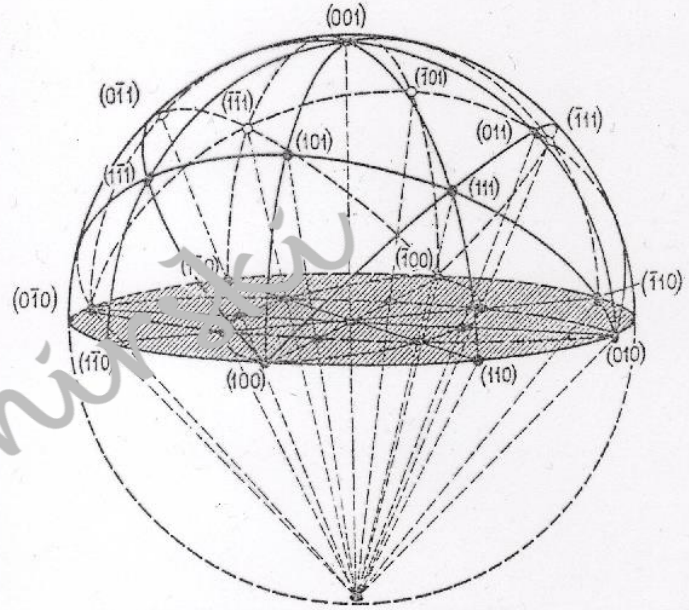

Sposób wykonania projekcji stereograficznej kryształu stanowiącego postać złożoną z sześcianu, ośmiościanu i dwunastościanu rombowego na podstawie jego rzutu kulistego.

Piotr Wyszomirski

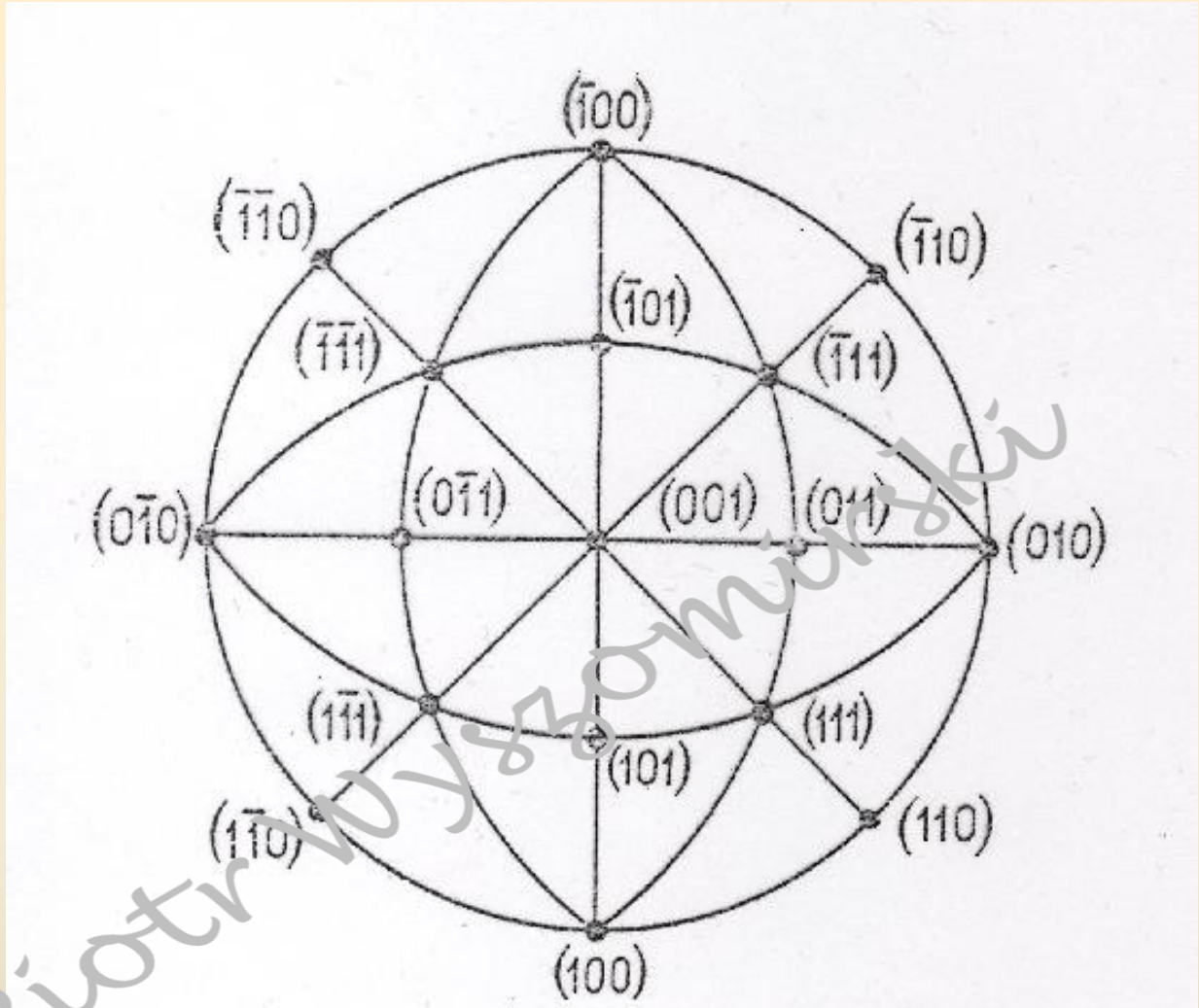

Projekcja stereograficzna kryształu stanowiącego postać złożoną z sześcianu, ośmiościanu i dwunastościanu rombowego.

Piotr Wyszomirski

Wskaźniki ścian kryształu

Chcąc określić położenie ścian kryształów

w przestrzeni nie musimy znać wartości parametrów a, b, c, jakie odcinają one na osiach układu odniesienia. Wystarczy znajomość stosunków parametrów ściany jednostkowej a, b, c do parametrów dowolnej ściany kryształu a', b', c'. Stosunki te określają tzw. wskaźniki ścian kryształu (*wskaźniki Millera h, k, l*).

h = a/a', k = b/b', l= c/c'

a – ściana jednostkowa HKL,
b – położenie ściany wskaźnikowanej H'K'L' w stosunku do ściany jednostkowej

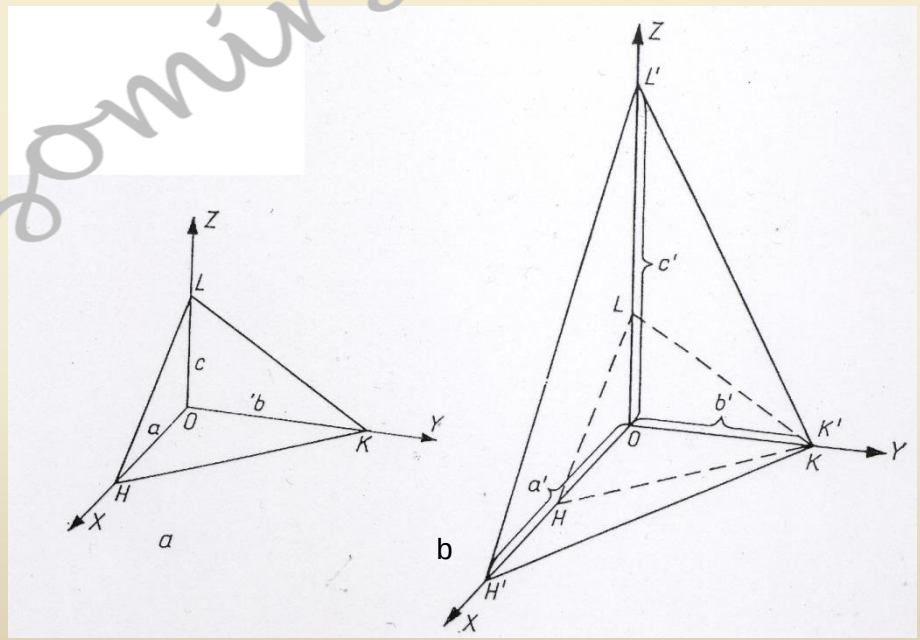

Na podstawie wskaźników Millera można wnioskować o orientacji ścian kryształu w przestrzeni.

Piotr Wyszomirski

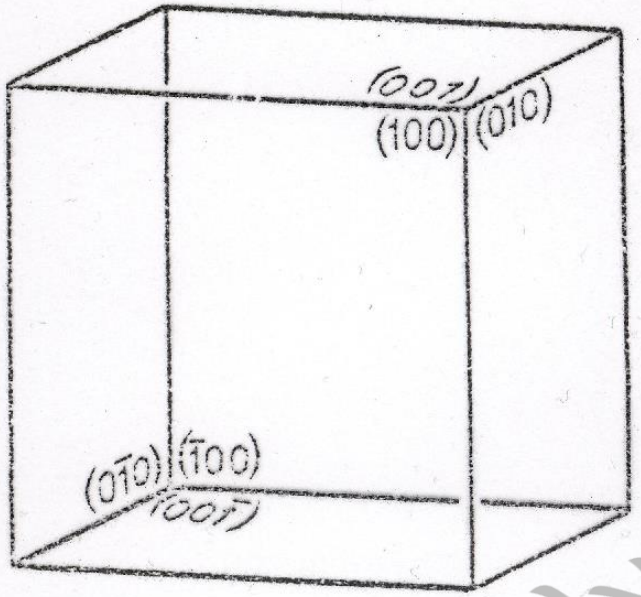

Kryształ sześcianu z zaznaczonymi wskaźnikami (hkl) jego ścian.

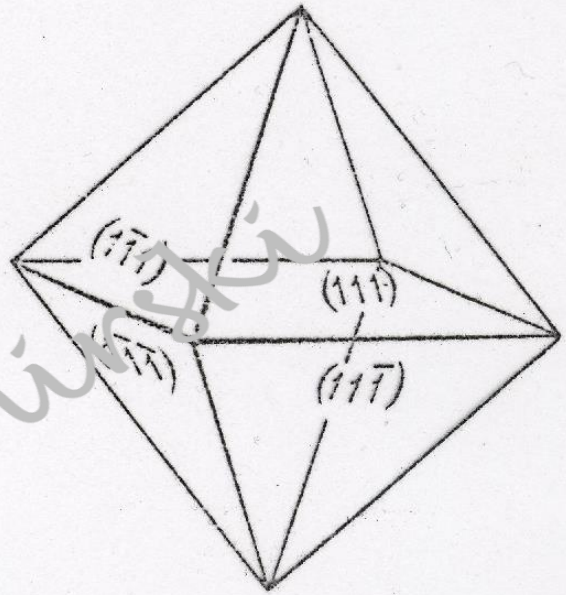

Kryształ ośmiościanu z zaznaczonymi wskaźnikami (hkl) jego ścian.

Piotr Wyszomirski

Kryształy rzeczywiste

Defekty sieciowe

Obszar objęty zaburzeniem (zdefektowaniem)	Rodzaj błędu (defektu)	Nazwa defektu	Rola defektu (przykłady)
Skala makro- i mikroskopowa ($> 10^{-5}$ cm)	rysy, pęknięcia, inkluzje itp.	**defekty makro- i mikroskopowe**	wpływają na własności mechaniczne, optyczne, termiczne
Skala submikroskopowa ($10^{-5}-10^{-7}$ cm)	sieć krystaliczna zbudowana z obszarów (bloków) idealnie uporządkowanych lecz skręconych względem siebie o niewielki kąt (1—2°)	**budowa mozaikowa**	wpływają na dyfrakcję promieni Roentgena
Skala atomowa ($10^{-7}-10^{-8}$ cm)	brak atomu lub jonu w miejscu węzła sieciowego (luka)	**defekty punktowe:** — typu Schottky'ego	wpływają na zjawiska dyfuzji w krysztale, przewodnictwo elektryczne, własności optyczne, topliwość
	atom przemieszczony w pozycję międzywęzłową i wytworzona wskutek tego luka	— typu Frenkla	
	obecność dodatkowych atomów lub jonów w przestrzeniach międzywęzłowych	— typu międzywęzłowego	
	obecność obcych atomów lub jonów w węzłach	— typu substytucyjnego	

Piotr Wyszomirski

Obszar objęty zaburzeniem (zdefektowaniem)	Rodzaj błędu (defektu)	Nazwa defektu	Rola defektu (przykłady)
Skala atomowa (10^{-7}—10^{-8} cm)	zaburzenia periodyczności wzdłuż prostej tworzącej brzeg dodatkowej półpłaszczyzny sieciowej	**dyslokacje** (defekty liniowe) — dyslokacje krawędziowe	wpływają na przebieg reakcji w fazie stałej (dyfuzja), plastyczność, topliwość
	zaburzenia periodyczności wokół linii takie iż prostopadła do niej płaszczyzna sieciowa przechodzi w powierzchnię śrubową	— dyslokacje śrubowe	jak wyżej; wpływają także na wzrost kryształów
	granice między domenami idealnego uporządkowania (blokami mozaiki lub szczepami) skręconymi względem siebie o niewielki kąt (1—2°)	**defekty płaskie:** — granice mozaiki (kolinearności)	wpływają na przebieg reakcji w fazie stałej (dyfuzja), plastyczność, topliwość, przebieg rekrystalizacji
	granice między ziarnami skręconymi względem siebie o kąt mniejszy niż 5—10°	— granice międzyziarnowe (niskokątowe)	
	granice między sąsiednimi warstwami atomów, stanowiącymi elementy strukturalne kryształów, przy zaburzonej kolejności nawarstwiania	— błędy nawarstwiania	
	granice pomiędzy fazą krystaliczną a gazem lub próżnią	— powierzchnia graniczna kryształu	wpływa na zjawiska absorpcji i własności katalityczne

Piotr Wyszomirski

Skala „subatomowa" (10^{-8} cm)	dodatkowy elektron w luce poanionowej	**defekty elektronowe:** — typu elektron dodatkowy	wpływają na zjawiska termoelektryczne, fotoprzewodnictwo, przewodzenie prądu w półprzewodnikach, absorpcję promieniowania (barwę), luminescencję
	wakans po elektronie usuniętym z sieci krystalicznej	— typu dziura elektronowa	
	związana para: wzbudzony elektron — dziura	— typu ekscyton	
	zmienne w czasie przemieszczanie atomów wynikające z ich drgań sprężystych; zaburzenie to może obejmować wszystkie atomy lub też zlokalizowane domieszki	**— defekty typu fononów**	wpływają na absorpcję promieniowania, własności cieplne

Piotr Wyszomirski

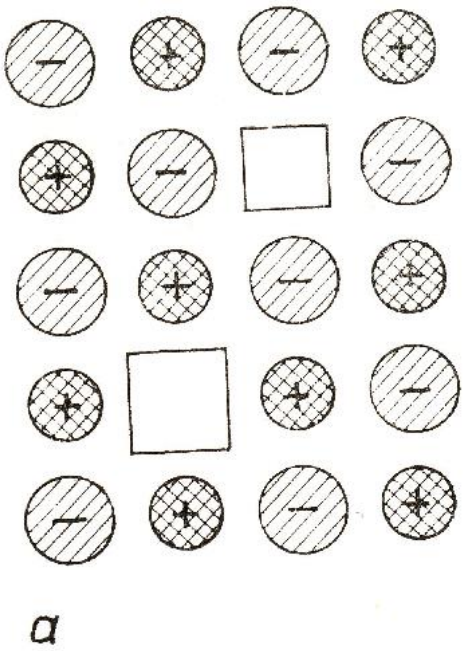

Ryc. 108. Defekty kryształów
a — Schottky'ego (luka kationowa i poanionowa), *b* — Frenkla (kation w położeniu międzywęzłowym i luka po nim)

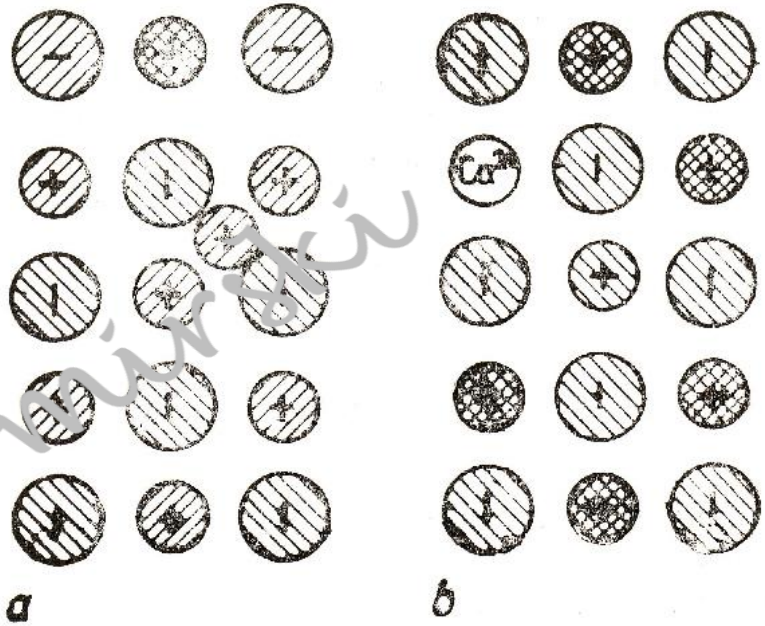

Ryc. 109. Defekty kryształów
a — międzywęzłowy (dodatkowy kation w przestrzeni międzywęzłowej), *b* — substytucyjny (obcy kation w węźle sieciowym)

Piotr Wyszomirski

Prawidłowe zrosty kryształów

Wśród nich można wyróżnić:

- **Prawidłowe zrosty kryształów tego samego rodzaju:**
  - **zrosty równoległe (np. kryształów kwarcu),**
  - **zrosty bliźniacze (np. gipsu, plagioklazów),**
- **Prawidłowe zrosty kryształów różnego rodzaju, tj. zrosty epitaktyczne.**

Piotr Wyszomirski

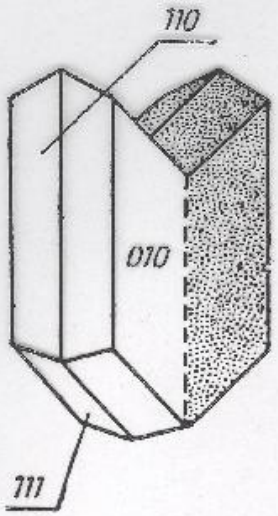

Bliźniak gipsu $CaSO_4 \cdot 2H_2O$, tzw. jaskółczy ogon

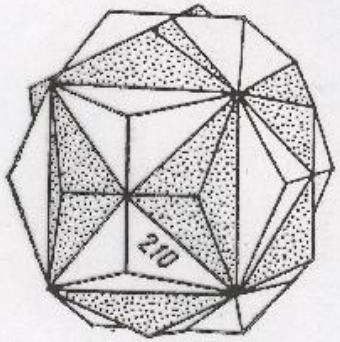

Bliźniak pirytu FeS_2 tzw. krzyż żelazny

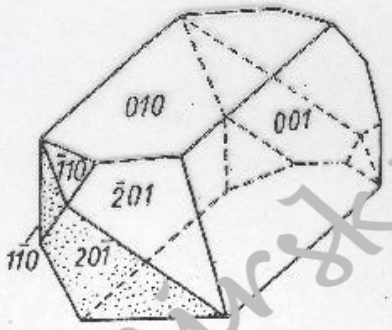

Bliźniak baweński ortoklazu $K[AlSi_3O_8]$ według (021)

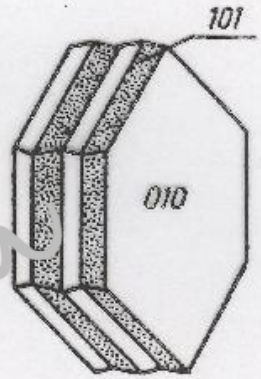

Plagioklaz $nNa[AlSi_3O_8] \cdot m Ca\,[Al_2Si_2O_8]$ zbliźniaczony według (010)

Piotr Wyszomirski

Epitaktyczne narastanie albitu $Na[AlSi_3O_8]$ na ortoklazie $K[AlSi_3O_8]$

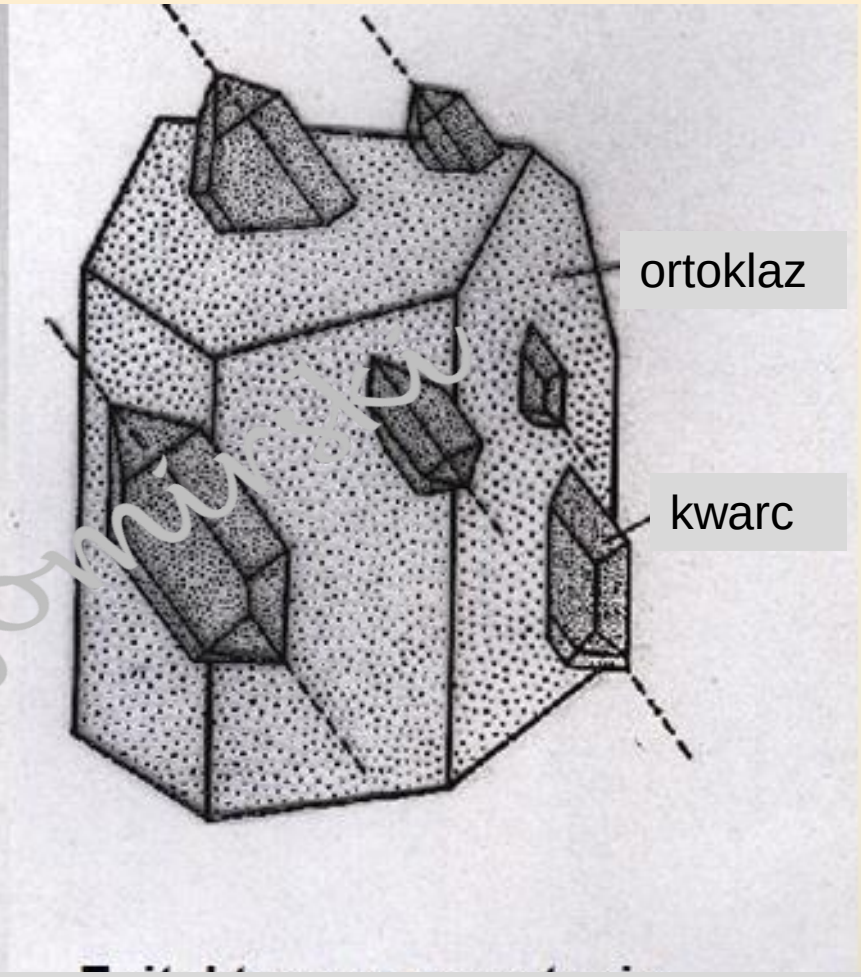

Epitaktyczne narastanie kwarcu SiO_2 na ortoklazie $K[AlSi_3O_8]$

Piotr Wyszomirski

Różne przykłady minerałów i syntetycznych faz dendrytowych

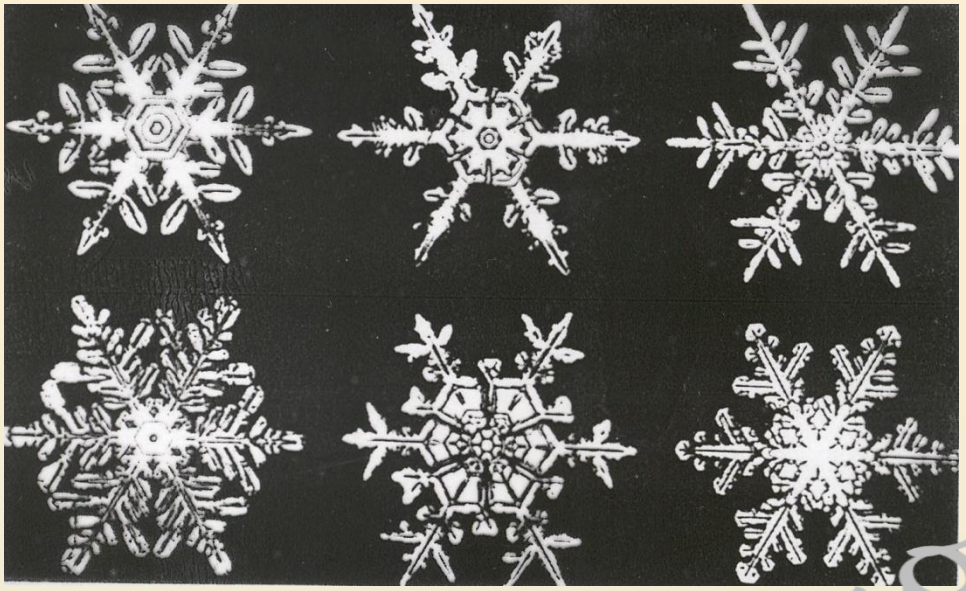

Płatki śniegu H_2O.

Tlenkowe minerały manganu

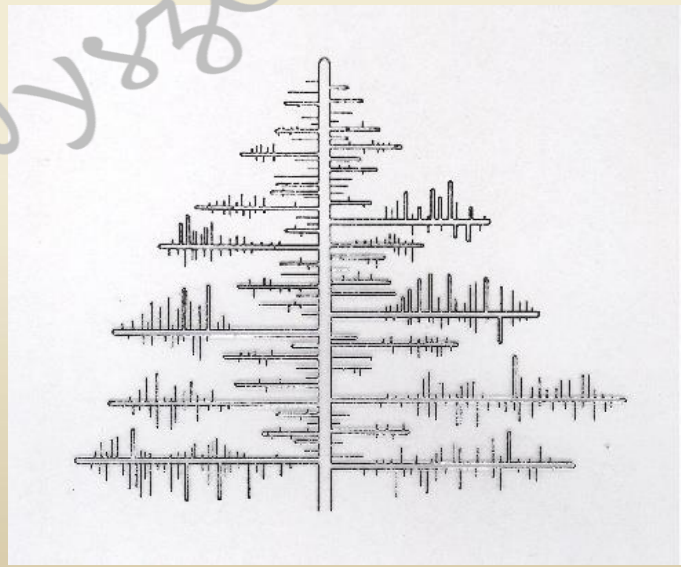

Cristobalit SiO_2 powstający w procesie odszklenia szkła.

Piotr Wyszomirski

Wstępna identyfikacja faz występujących w surowcach mineralnych jest przeprowadzana przy wykorzystaniu niektórych właściwości fizycznych i makroskopowo dostrzegalnych cech optycznych.

Wybrane fizyczne właściwości minerałów i faz syntetycznych

- Gęstość
- Twardość
- Łupliwość

Piotr Wyszomirski

Gęstość minerałów (przykłady)

Nazwa minerału	Skład chemiczny	Gęstość g/cm³
Bursztyn	żywica kopalna — mieszanina związków organicznych	1,03
Siarka rodzima	S	2,07
Halit	NaCl	2,25
Ortoklaz	$K[AlSi_3O_8]$	2,56
Kwarc	SiO_2	2,65
Kalcyt	$CaCO_3$	2,72
Diament	C	3,52
Sfaleryt	ZnS	4,06
Piryt	FeS_2	5,03
Hematyt	Fe_2O_3	5,10
Magnetyt	Fe_3O_4	5,17
Galena	PbS	7,50
Srebro rodzime	Ag	10,60
Platyna rodzima (poliksen)	(Pt, Fe)	17,00
Złoto rodzime	Au	19,00

Piotr Wyszomirski

Ciecze ciężkie (przykłady)

Nazwa i skład chemiczny	Rozpuszczalnik	Największa gęstość	Uwagi
Bromoform $CHBr_3$	benzen, toluen	2,89	ulega działaniu światła dziennego; działa na organizm!
Czterobromek acetylenu $CHBr_2—CHBr_2$	benzen, toluen	3,01	
Jodek metylenu CH_2J_2	benzen, ksylen	3,34	jw., trujący!
Ciecz Sonstadta-Thouleta (wodny roztwór HgJ_2 i KJ)	woda	3,17	słabo trująca
Ciecz Retgersa (roztwór jodoformu w CH_2J_2)	jodek metylenu	3,45	trująca
Ciecz Clericiego (roztwór wodny HCOOTl i $CH_2(COO)_2Tl_2$)	woda	4,25	bardzo silnie trująca!
Stop $HgNO_3 \cdot H_2O$	woda zakwaszona HNO_3	4,30	topi się w 70°C
Stop Retgersa $TlNO_3 + HgNO_3$		5,30	topi się w 76°C

Piotr Wyszomirski

Twardość

Jest to opór jaki sieć krystaliczna jakiegoś ciała stawia zewnętrznym bodźcom mechanicznym, starającym się to ciało zarysować lub zetrzeć.

Skala twardości minerałów wg Mohsa

Stopień twardości	Minerał daje się zarysować:	Minerał wzorcowy	Grupa twardości
1	paznokciem — bez trudu	talk	bardzo miękkie
2	paznokciem	gips	
3	miedzianym drutem — łatwo	kalcyt	miękkie
4	nożem — bez trudu	fluoryt	
5	nożem	apatyt	twarde
6	nożem — z dużym trudem krawędzią pilnika	ortoklaz	
	Minerał nie daje się zarysować nożem i stalą narzędziową		
7	rysuje szkło	kwarc	bardzo twarde
8	rysuje szkło — bardzo łatwo	topaz	
9	przecina szkło	korund	
10	nie daje się niczym zarysować	diament	

MINERAL	TWARDOŚĆ WEDŁUG MOHSA	TWARDOŚĆ WEDŁUG VICKERSA
Talk	1	20
Gips	2	70
Kalcyt	3	110
Fluoryt	4	180
Apatyt	5	500
Ortoklaz	6	700
Kwarc	7	1300
Topaz	8	1600
Korund	9	2000
Diament	10	8000

Piotr Wyszomirski

Łupliwość

Jest to zdolność kryształów do pękania lub rozdzielania się pod wpływem uderzenia lub nacisku wzdłuż płaskich powierzchni, tj. płaszczyzn łupliwości. Wyróżnia się łupliwość doskonałą, bardzo dobrą, dobrą, wyraźną, niewyraźną. Są też minerały pozbawione łupliwości; wykazują one tzw. przełam.

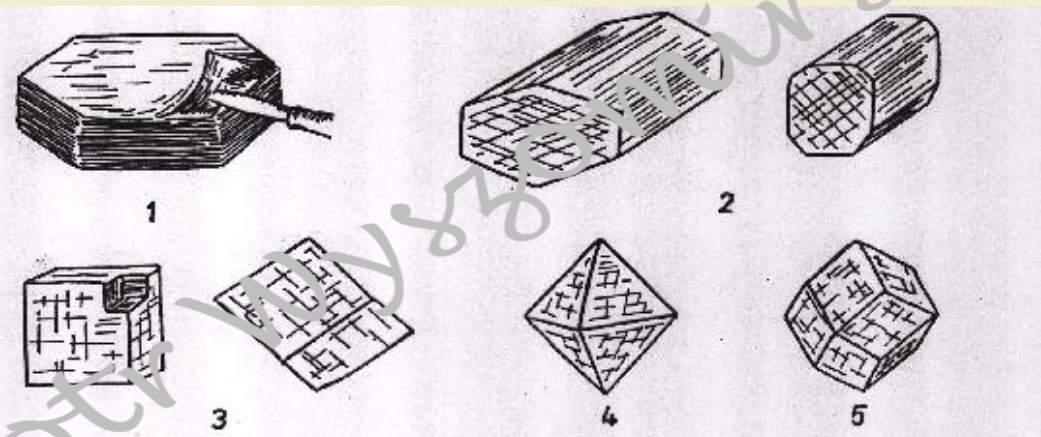

Rodzaje łupliwości w minerałach
1 - jednokierunkowa łupliwość muskowitu, 2 - dwukierunkowa łupliwość amfibolu (z lewej) i piroksenu (z prawej; w amfibolu kąt między płaszczyznami łupliwości jest rozwarty i wynosi 124^0, a w piroksenie zbliżony do prostego, 3 - trójkierunkowa łupliwość galeny (łupliwość kostkowa) i kalcytu (łupliwość romboedryczna), 4 - czterokierunkowa łupliwość fluorytu (według ścian ośmiościanu), 5 - sześciokierunkowa łupliwość sfalerytu.

Piotr Wyszomirski

Niektóre optyczne właściwości minerałów widoczne makroskopowo:

- Barwa
- Luminescencja

Piotr Wyszomirski

Barwa minerałów

Wyróżniamy:

- **minerały idiochromatyczne, tj. o barwie własnej spowodowanej strukturą elektronową wchodzących w ich skład atomów,**
- **minerały allochromatyczne, tj. o barwie zapożyczonej spowodowanej obecnością domieszek.**

Przykłady barwy minerałów

Barwa	Minerał wzorcowy	Barwa	Minerał wzorcowy
czarna	— magnetyt	czerwona	— cynober
stalowoszara	— tetraedryt	pomarańczowa	— krokoit
ołowianoszara	— galena	zielona	— malachit
srebrzystobiała	— arsenopiryt	niebieska	— azuryt
żółta	— siarka	indygowo-niebieska	— kowelin
brunatna	— limonit	fioletowa	— ametyst

Piotr Wyszomirski

Minerały wykazujące luminescencję

Minerał	Fluorescencja po naświetleniu promieniami:		
	ultrafioletowymi	katodowymi	rentgenowskimi
Apatyty $Ca_5[(F, Cl, OH) \mid (PO_4)_3]$	różowa, fioletowa, czerwona	żółta, [illegible]wo-czerwona, liliowa	żółta, zielona, niebieska
Cyanit $Al_2[O \mid SiO_4]$	—	malinowa	—
Cyrkon $Zr[SiO_4]$	żółta, złocista	żółta, złocista	żółta, zielona
Diament C	zielona, niebieska, fioletowa	niebieska, zielona	niebieska
Fluoryt CaF_2	fioletowa	fioletowa, zielona	zielona
Kalcyt $CaCO_3$	fioletowa, czerwona, żółta	czerwona	czerwona
Kwarc SiO_2	—	szafirowa, różowa, fioletowa	—
Scheelit $CaWO_4$	niebieska	niebieska	niebieska

Piotr Wyszomirski

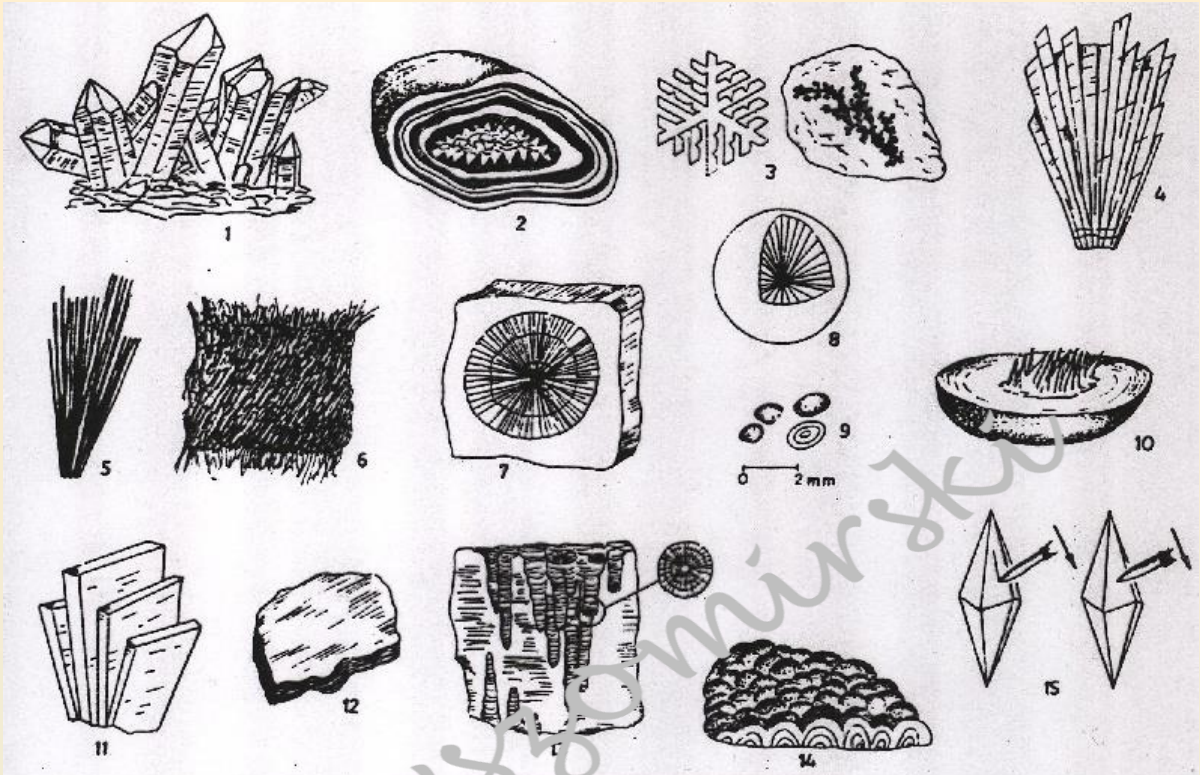

Przykłady form skupień minerałów

1 - szczotka kryształów kwarcu, 2 - ametystowa geoda otoczona agatem, 3 - dendryty: z lewej - srebra rodzimego, z prawej - tlenkowych minerałów manganu i żelaza, 4 - skupienia słupkowe epidotu, 5 - skupienia igiełkowe turmalinu, 6 - włókniste skupienia azbestu chryzotylowego, 7 promieniste skupienia wavellitu, 8 - sferolitowe skupienia desminu, 9 - oolity aragonitu, 10 - konkrecja syderytowa ze szczotką kryształów kalcytu, 11- tabliczkowe skupienia barytu w ułożeniu rozetkowym, 12 - blaszkowe skupienia miki, 13 - stalaktyty goethytu, 14 - groniaste skupienia psylomelanu, 15 - pseudomorfoza (z prawej) kwarcu po kalcycie - kryształ o pokroju typowym dla kalcytu nie daje się zarysować nożem, z lewej: kryształ kalcytu - ostrze noża łatwo rysuje jego powierzchnię.

Piotr Wyszomirski